

ՍՈՒՐԲԵՐՆ ՈՒ ԱՆԱՍՈՒՆՆԵՐԸ

«ԱՐԲ ՍՐԲՈՅ» ներու գրուցախառն ու գուարճալի մասերէն մէկն է վայրի գուղաններու բնակութիւնը կամ սպասարկութիւնը ա՛յս կամ այն սուրբին մօտ, ա՛նոր կամքն ու խօսքը յարգելու յօժարութեամբ: Աւելորդ է բնել՝ թէ անասուններու այդ խորհրդաւոր բնկերակցութիւնը նոր փայլ մը կ'աւելցնէր արդէն իսկ հրաշալիօրէն նկարագրուած կեանքերու վրայ: Նման զրոյցներ նորագոյն հաւատօրէններ կ'ընձեռնէին քրիստոնէութեամբ վերածնող մարդկութեան համար, արձագանգ տալով վաղնջական ժամանակներու սքանչելիքներուն՝ ուր անբանները մարդկօրէն բարբառելով՝ հաշտ ու հաւան գրացիներն էին մարդոց: Այդ ցանկալի թուականը շատոնց անհետացած էր մեղքին չարաշուք տղկացութենէն, որ եղած էր մարդն ու անասունները իրարու մօտեցնող այդ հմայքը: Ինչո՞ւ կարելի չըլլար վերանորոգել այդ լուծուած կախարդանքը, շունչովն ու զօրութեամբ այն գերազոյն գաղտնիքին՝ որ պիտի պարտադրէր զայլը ոչխորին հետ ճարակելու միեւնոյն արօտաժայրին մէջ: Սուրբերու իշխանութիւնը պէ՛տք էր որ տարածուէր՝ մարդերէն գատարջերուն և նմաններուն վրայ ալ, հպատակեցնելու կամ քաղաքացիներ բնելու զանոնք, կամ անսովոր լոյս մը պտտեցնելու համար անոնց մեղի հետ ունեցած համր ու հեռաւոր եղբայրութեանը վրայ⁽¹⁾:

Կարգաւոր թռչուններու՝ եղնիկներու՝ ճպտուններու կամ զորտերու մասին պատմուածները Սուրբերու կեանքին մէջ, անուշ ազատատանք մը կ'զգանք ներքնա-

պէս, ու անոնց մօթ աշխարհը ճառագայթումներ կ'ունենայ մեր մօքի նայուածքին: Այսպէս՝ երբ Ֆրանսուա տ'Աւիլը՝ լսելու ատեն թռչուններուն երգը՝ կը դադրեցնէ իր տղօթքը, որպէս զի անոնք փառարանեն Տէրը. կամ՝ երբ կը յիշենք Միշին Դարուն մէջ՝ եղնիկներուն երկրեղած ծնրազրութիւնը Ս. Կոյսին հանդէպ, ա՛յն եղնիկներուն որոնց նախամայրը՝ երբեմն՝ Ս. Աթանազիոսէի աօնական յիշատակին նուէր կը բերէր իր նորածին ձագուկը տարուէ տարի, չենք չիկնիր ու չփոթիր պահ մը՝ մեր պաշտօնմին ցուրտ մեքենականութիւնը բերելով աչքի առջև:

Բոլոր գաղաններէն օժը միայն չէ մոռցած իր թշնամութիւնը, առաջին մարդասպանը, ինչպէս կը կոչուի ան: Երբեք չեն տեղացաւ որեւէ սուրբի հետ, և հասկնալի է թէ որեւէ սուրբ պիտի չուզէր շոյել այդ թունաւոր թշնամին, որուն վրայ կը տանին իրենց բռնի յաղթանակը Զինուորական կամ Զիւարթ Սուրբերը, (Գէորգ, Մինաս, Թէոդորոս, Սարգիս, Էսայն) իրենց նիզակին ծայրովը գեանին գամելով զայն. մինչ ուրիշ սուրբեր ալ խաչակնքումով, տղօթքով կամ բերնի փուսմով կը փճացնեն հաճարակաց վտանգ սպառնացող եղեռնաւոր այդ գազանը: Մեկնութեան չեն կարօտիր այս սպանութեան զիրար յիշեցնող պարագաները, վասնզի Սատանը ոտնակոխ ընելու խորհրդանշական զրուակներ էին անոնք «Վարք Սրբոց» ներու մէջ ընդելուզուած:

Անշուշտ գաղաններու անակնկալ ծառայութիւնները Սուրբերու մօտ և ասոնց վերաբերմունքը այդ առիթներով՝ ժողովրդային մտայնութեան ու բարոյական ըմբռնումին համեմատ համեմուած են շատ անգամ. զոր օրինակ՝ ասդին՝ Անտոն ճըզնաւոր կ'օրհնէ այն առիւծը՝ որ անապատական Պօղին համար գերեզման մը կը փորէ իր ճանկերովը, և սուրբին բարեմաղթանքներուն շնորհիւ կը հանդիպի ոչխարի մը... անդին՝ ուրիշ սուրբ մը, Պափնուարոս, կը մերժէ ընդունիլ ոչխարի մը մօրթը՝ զոր իրեն կը բերէ երախտապարտ բորենի մը: Առաջինով կը կարծուի՝ թէ բարի զօրք մը կ'ընայ վարձատրուի ի միաս անմեղի մը... Իսկ երկրորդով կը խորհնէ՝ թէ անիրաւու-

(1) Այս մեկամաղձոս զգայնութիւնը սակայն չի կրնար անուշ հաշտիլ սիրուն գաղանցումին հետ ա՛յն Թրանսալի բերողին, որ հեռն ալ կը հրախէ իր երթալի՛ դրախտը:

«... Պիտի առնել գաղաղանս, ու կտելով մեծ համբան՝ «Պիտի քսմ մտերիմ իսկ կնեռու գլխիկդ, «ես Francis Jammes-ն եմ, անա՛ դէպի դրախտ կ'երթամ կտ»:

«Կապոյս երկնի զով հեզիկ բարեկամներն, օ՛հ, եկէ՛ք, «Բաթի Տիոց երկրին մէջ չիկայ զրոյթ մը երբեք»:

թիւն մը չի կրնար արդարանալ երբեք:

Այս զրոյցները յիշելով՝ միտք չունինք բնաւ բարոյականի դասեր հանելու անոնցմէ, այլ միայն գնահատելու այն ջերմ ու զօղորդիկ զգացումը՝ զոր անասուններու ջոխիւրը կրնայ արթնցնել մեր մէջ:

Չմոռնանք ըսելու որ հեթանոս աշխարհն ալ իր պատկառելի մարդերուն հետ կը սիրէր լծորդել գազաններու հաճելի բնականցութիւնը, Պիւթագորի մատակարարէն՝ սկսելով մինչև Անդրոկլէսի առիւծը՝ որ երախտագէտ մնալու խորունկ զգացումը պահած էր իր մէջ:

Հոս կը գնենք մեր ազգային սուրբերու կեանքէն քաղուած քանի մը օրինակներ, առանց երաշխատելու անոնց զուտ հայեցի հանգամանքը, վասնզի նման զրոյցներ կրնան փոխադրելի ապրանքներ նկատուիլ՝ Վկայաբանական շահավաճառի մէջ, ճիշդ առակներու կամ առակաւոր խօսքերու պէս, որոնք ամէն կողմ չըջան կ'ընեն, թէև իւրաքանչիւր ժողովուրդ իր իսկ փորձառական իմաստութիւնէն կամ հրաշամոլ մտայնութիւնէն քիչ կամ շատ բաժին մը կը հանէ ու կը խառնէ ամէնուն:

1. Շաղիտայի Առիւծը (Դ. դար) (*) — «Շաղիտայս, ազգաւ ասորի, աշակերտ մեծին Դանիէլի և ի տղայութենէ իւրմէ սրնեալ էր համակ յանապատս... յետ հանգըստեան Սրբոյն Ներսէսի, չոքաւ ի գաւառն Կորդուաց... բնակէր ի մէջ առիւծոց, և աւելի քան զքսան առիւծ հանապազ չըջէին ընդ նմա... և յորժամ ցաւ ինչ ցաւէր գազանացն՝ գային շուրջ պատէին գնովաւ և ձգձգէին զՇաղիտայն, և նշանաւ առնէին խնդրել զբժշկութիւն: Էր երբեմն զի առիւծ մի մեծ, որոյ ելեալ էր եղէգն ընդ թաթուլ բաղկին, եկն առ սուրբն Շաղիտա որ նստէր յԱռիւծ լերինն, և զօրէն մարդոյ ի վեր առեալ զթաթուլն՝ ցուցանէր նմա զվէրն: Իսկ սուրբն հանէր զեղէգն և թքանէր ի վէրն, և թաշկինակաւն զոր ընդ զլուս իւր էր ածեալ՝ պատէր զթաթառիւծուն և բժշկէր»:

— Վանգոց վանքին մեծանուն և հռչակաւոր հայրն ալ Վարդիկ (Թ-ժ դար), ինչպէս կը պատմէ Ասողիկ (Պատմ. էջ 163), գազաններու հետ անսուսաղ կ'ապրէր ամայի և անապատ վայրերու

մէջ, մինչև որ արժանացաւ հրաշք գործելու զօրութեան՝ օրուն կը ցանկար: Նոյն փափաքն ունէր նաև իրեն բնկերացող Կարմիր վանհայրը՝ զոր պիտի յիշենք յետոյ: Մատակ առիւծ մը վերջապէս հնազանդեցաւ Վարդիկին, և որսացած եղջերուներու կաշին կը բերէր անոր: Սրմըն ալ իր երկու կորիւնները սուրբին ոտքին առջև բերաւ զրաւ, խնդրելու համար որ բժշկէ անոնց ականջները, և Սուրբը ձեռք զնելով գահացում կուտայ առիւծին խնդրանքին:

Կարգա՝ Հանդէս Ամսօրեայի մէջ (1924 էջ 100-102) «Սքանչելիք զոր եցոյց Աստուած ի ձեռն Սրբոյն Երասիմոսի» գրուածքը:

2. Տիրոս վանահօր գործերը. (Յ. դար) (*) — «Բարիկ Սինեաց տէր՝ վանակուն կացոյց և սպասաւոր զընտրեալն Տիրոտ, հաւատարիմ՝ սուրբ և ներանձնաւոր քահանայ, յորում ժամանակի ոչ ոք զոյր նման նմա վարուք առաքինութեան և սքանչելազորմ հաւատովք... Յորժամ գայլ յայծեաց ու կամ գառն յափշտակէր, և ձայնեալ ոմանց առ Սուրբն, նա սուրբ աւջովն իւրով առնէր զնշան խաչին ընդդէմ գազանին և ասէր. «Բրիտտոսիւ ասեմ, չիլխես տանիլ». և գազան գայլուն ի վայր եղեալ զուն կամ զգառն՝ գնայր հանդարտութեամբ: Եւ զարձեալ թաղ մի Շաղատայ էր յեզր ծովակի միոջ, և երանելին Տիրոտ նստէր ի մէջի ոմանց. և զօրքն ի ծովուն՝ ըստ սովորութեան իւրեանց՝ լնուին (զտեղին) յաւէմ ազազակելով. և սուրբն զշարեալ նոցա՝ ասէ. «Ո՛հ, խլացէք ձեր անհեղեղ բարբառովք», և զրազում աւուրս կարկամեցան զօրքն և ո՛չ կարացին բարբառել: Եւ եղև ի միւում աւուրց հնաս երանելին ի նոյն տեղի. և բնակիչք տեղուցն զգացուցին վասն զօրտոցն, և նա ասէ. «Հրամայեալ եմ նոցա լուծանել ի նոյն սնտոն բարբառն և վերաձայնել»: Եւ նոյն ժամայն, և այլն:

— Մեր սուրբն աւելի խղճամոտ կ'երի բան սրբունին Ուլփա՝ որ Պիկարտոյ ճահիճներուն մէջ բնակող գորտերուն արգիլել է կռիւն, ու մինչև հիմայ անոնք կը լռեն (Sb's Almanach Catholique, 1924, էջ 129-130): Վարք Սրբոցնեբուն մէջ զօրքերը լռեցնելու կշտամբանքը հասարակ տեղիք մըն է զարձամ: Անգամ Սուեետնիոս հեթանոս պատմիչը զանց չընէր յիշատակել՝ թէ Սոստատ կայսրը լեզու ելած օրն հրամայած ըլլայ զօրտերուն որ լռեն: Կը յիշուի Մուսլիման սուրբերէն՝ ձէլալլէտոնի Ռուսիի պատահածը, երբ օր մը եղաբարի մը շուրջը հան-

(*) ՓԱՒՍՏՈՒ, Ե. 26:

(*) ՍՏ. ՕՐԲԵԼԵԱՆ, Պատմ. Ա. էջ 84:

գերանալ կեանքի վրայ կը խօսէր ան, բոլոր գորտերը սկսան կրկնաւ, Մեկէկին անաղին ձայնով մը պոռաց. «Ի՜նչ աղմուկ է աս. դժուար լի է խօսիլը՝ թէ մենք» և գորտերը լռեցին: Իր խօսքերն աւարտելէ յետոյ սակայն՝ մօտեցաւ լինին, և նշանացի թոյլատուութիւն շնորհեց. բոլոր գորտերը վերստին իրենց շաղկապատանքը (Huart, Les Saints des Derviches Tourneurs, I. էջ 131):

Նման գրոյց մը կ'աւանդէ նաև մեր Զաքարիա Սարգիսազար (ժ.կ. դար)՝ որ խօսելով Մարմաշէնի վանահայր երեմիայի մասին (ժ.կ. դար)՝ կը գրէ. «Վանքին մօտ վաքիկի լեակ մը կար, որ սուրբը կ'երթար երբեմն աղօթելու: Սր մը երբ իր աշակերտներէն մէկը՝ լեակին մէկ կողմէն կը ձայնէր իրեն, գորտերու աղաղակէն անլռելի եղան անոր բառերը: Այն ատեն շարանչեւ լի այնքն Աստուծոյ երեմիա աստուծոյ գորտացն՝ ասէ. Լռեցէ՛ք, և խելոյն լռեցին. և մինչև ցայսօր կան լուս և ոչ խօսին» (Պատմ. Գիրք Դ. Գլ. Է):

3. Յովհանն Մայրապետնցիի աչքը (Է. դար) (*) — «Երթեալ Յովհաննու՝ ընտրեաց իւր տեղի լուսեան ի կողման Գետաբակս բերդոյ, և անդ դադարեալ՝ հանապաղ ընդ Աստուծոյ խօսէր. և եչոյց Աստուած սքանչելիս վկայ լինիլ սրբութեան նորա: Զի էր նորա էջ մի՝ որ սպասուողէր ի պէտս նոցա (վանականաց). պատանեաց նմա արջ մի և եկեր զնա: Եւ իրեւ ասացին Յովհաննու՝ երթեալ ասէ ցարջն. Որովհետեւ սպաներ դադաստորն մեր, արդ փոխանակ նորա զու սպասուողեա մեզ: Եւ երթեալ արջուն՝ սպասուողէր ամենայն հնազանդութեամբ ի բռնակրութիւնս ամս բազումս»:

Կիրակոս պատմիչն հմուտ հրատարակիչը՝ անհամ կատակ մը զլորած է Մայրապետնցիի անաղին՝ արջու մը բնկերակցութիւնը վաշխուչ դանկով այդ Հայ վարդապետին: Բայց միթէ մէկէ աւելի լատին սուրբեր ալ չ'են վաշխում նոյն ներքնազնային բարեկամութիւնը և առանին սպասարկութիւնը. մանաւանդ կըրնա՞յ մոռցուիլ Saint Gallի ծառայող ու անոր օճախը վառ պահող արջը: Զանց ընելով շատերը նման պատմութիւններէն, յիշենք միայն Saint Martinի դիմուտ պատահածը՝ որ իր էշովը Հռովմ աբիսիի գաղած ատեն՝ լեռնոտ համբու մը վրայ՝ արջու մը դահ սուսա իր սեռն պիտուն: Եւ արդեւ ցուածք տկնարկեց մեղադարտ արջուն որ չ'ալկէ իշուն բերք. և այս անգամ՝ արջուն հետ կատարեց սուրբն իր ուխտը. երթեալարձող (Montcaux, Saint Martin էջ 75):

4. Թանահաւի Մխիթար վանահօր զապանները (Է. դար). (**) «Ախտան Թանահաւի վանից

կայ ի վերոյ Սիւնեաց ի ստորոտ լերինն՝ ի բարձրաւանդակի միջոյ՝ ի մէջ անտառին... Հայր վանիցն Մխիթար, որ անցեալ էր ճգնութեամբ ընդ բոլոր հոյս առաքինեաց, զգազանս վայրենիս՝ զարջս և զգայլս ամէր ի հնազանդութիւն սուրբ Եկեղեցւոյն և ծառայեցուցանէր վանիցն... Գայլքն զջուրս հօտիցն պահպանէին զուշութեամբ և զանգեայս արջառոցն. և արջքն քամակօքն բռնակիր լինէին: Եւ հանուպազ երթայր յանտառն սուրբն Մխիթար, և ժողովէին ամենայն զազանքն վայլքի առաջի նորա, և որպէս զգայունք խնդրէին ի նմանէ աղօթս և ողորմութիւն ըստ իւրաքանչիւր պիտոյցոյ»:

— Տեսանք արջէն արջերուն սպասարկութիւնը: Գայլով գայլերուն՝ որոնց կը յանձնուի երբեմն հօտերու պահպանութիւնը, ապախարութեան մը փորձը ցուցած պէտք է ըլլան, թէպէտեւ շատ կարճ ժամանակի համար կը պատմուի թէ նարեկացի՝ երբ զեռ աղայ էր և հովուութիւն կ'ընէր Խարզիթի մէջ, որ մը գայլերը բերին իր կորուսած ոչխարները, և ունալով սօքն ինկան. այնուհետեւ Սուրբ անոնց կըցաւ վրատահիլ իր ոչխարներուն հակառակներ՝ իր բացակայութեան ատեն: — Ֆրանչիսկեան կըրօնաւորներու սուրբն ալ François d'Assise, զոր վերը յիշեցինք, ապախարութեան և զաշինք կնքելու հրաւիրեց Գուրբիոյ գայլը, որ երկար ատեն սարսափն էր եղած տեղւոյն բնակիչներուն և յետոյ ընտանի բարեկամն եղաւ անոնց: (Paul Franche, La Légende dorée des Bêtes, էջ 173—187):

5. Օմնեցի Հայրապետն Օմնը. (Է. դար). (*) — Փակելէ առաջ մեր պատկերներուն ցուցադրութիւնը, յիշենք Կիրակոսի սա տողերն ալ. «Յովհան Օմնեցի շինէ եկեղեցի մի մեծ յիւր զիւղն Ուծուն, որ հուպ էր ի քաղաքն Լօսէ, և իւր ընտրեալ տեղի բնակութեան սակաւ մի ի բացեալ ի գիւղէն՝ և անդ դադարէր: Եւ եղև օր մի զի յաղօթս էր սուրբն, երկու վիշապք անաղինք երեւցան ի տեղիքն ուր կայանքն էին առաքինւոյն, և տեսեալ պաշտօնէի նորա՝ աղաղակեաց աս սուրբն օգնել. իսկ սուրբն կնքեաց ընդդէմ նոցա, և առժամայն քարացան, և են մինչև ցայսօր. և ջուր ըլլեաց ի պորտոյ վիշապին (վիշապացն ?) և բժշկութիւն է ամենայն օճահարի»:

Հայր Կարմիրին համար ալ, զոր վերը յիշեցինք, կը պատմէ Ասողիկ՝ թէ սուրբը

(*) ԿԻՐԱԿՈՍ ՊԱՏՄԻՉ, էջ 31-32 վեցէս, սպ.

(**) ՍՏ. ՕՐԿԵԼԵԱՆ, Պատմ. Ա. էջ 204-205:

(*) ԿԻՐԱԿՈՍ, Պատմ. էջ 30:

Մոփաց Գաւառին մէջ բնակած ատեն՝ երբ որ մը Ամիրային կ'երթար գէպի Պաղին բերդը, այդ սահմաններուն մօտ գտնուող աւերակ եկեղեցիի մը մէջ ուզեց հանգչիլ։ Տեղւոյն քրիստոնեաները կ'ըսեն սուրբին. «Մի՛ լինիլ անդ, զի մահաշունչ է վիշապն որ կայ անդ»։ Իսկ նա ի գործութիւնն Աստուծոյ մտահաշտեալ՝ մտեալ աղօթէր ի նմա զցայտին. եւ վիշապին մերձեցեալ ի դռնն եկեղեցւոյն՝ գործութեամբ Տեսնն և աղօթիւք սրբոյն վաղվադակի սատակեցաւ։ Եւ յառաւօտեան՝ անհաւատ հեթանոսքն ասեն ցհաւատացեալսն. երթալք տեսէք զի կ'ընալ է վիշապն ահա որ զայրն զայն զոր Աստուծոյն տէք։ Եւ ոչ ոք իշխէր մերձեցալ ցրաղում ժամս անշարժ մընացեալ վիշապին, և մարդիկն կոսկածանօք առ սակաւ սակաւ մօտէին։ Իսկ ճրգնաւորն Քրիստոսի ի ներքուստ աղաղակեաց. «Քարէցէ՛ք զպիղծոյ զի արտաքս ելիցօ. և այս ի պարծանս հաւատացելոց լինէր և յամօթ անհաւատիցն»։

— Էին հեթանոսական կրօնքներուն մէջ ալ ընկերային բարիք մը կը համարուէր վիշապներու սպանութիւնը, ըլլայ շերակէտով, ըլլայ Վահագնով. և քրիստոնէութեան նախկին թուականներուն մէջ այդ փրկարար զերբ վերագրուած էր միաւոր Սուրբերուն՝ ինչպէս ակնարկեցինք կանխաւ։ — Այդ հրաշագործութիւնը կ'ընծայուի շատերուն՝ ինչպէս և Ս. Իլարիոնի, Պաղեստինացի մեծահռչակ կրօնաւորին, որ երբեմն այցելած ըլլալով Դաղմատացոց Եպիսկոպոս Բաղաթը, ուր վիշապ մը մեծամեծ չարքնիկ կը գործէր՝ կուլ տալով մարդ ու անասուն հաւատարարպէս, հրամայեց տեղւոյն բնակիչներուն խարոյկ մը վառել, և ինքն սկսաւ աղօթել. «Եւ ահա գայր վիշապն իբրեւ յամբէ ուղեւորեալ»։ Իլարիոն բռնեց ու կրակը նետեց զայն (Սոփիբք, ԻԲ. էջ 125-126)։ Ս. Աթանազիոսէս ալ իր ձեռքի ստիւբակէ գաւազանովը կը զարնէ և կը պայթեցնէ նոյնչափ վտանգաւոր օձ մը (Վարք և Վկայարանութիւնք Սրբոց, Ա. 50)։ Հրաշալի բացատրութիւն մը կը կազմէ Saint Martin' օձը՝ որ գետէ մը անցնելու ատեն կը երբ հրամայուի որ հտ դառնայ, կը հնազանդի սուրբին։ Կը կարծուի թէ այդ առթիւ ըսած ըլլայ սուրբը իր քովիներուն՝ «Յանք մտիկ կ'ընեն ինձի, մարգերը ո՛չ»։ Սուրբին այս խոստովանութիւնը թերեւս քանաւոր ըլլայ ընդհանրացնել բոլոր սուրբերուն համար, որոնք շատ անգամներով փորձն առած ըլլալով որ «մարդերը մտիկ չեն ընեն»՝ հարկադրուած կ'ըլլան անասուններէ խնդրելու ունկնդրութիւն մը իրենց համար։

Ե. Ե. Դ.

Ս. ՊԵՏՐՈՍ ԱՌԱՔԵԱՆ

ԵՆ

ՀՈՌԱՄՈՅ ԵՆԵՂԵՅԻՆ

Անգղիացի գիտնական մի, ակն յայտնի Հոռամէական-կաթոլիկ, Ֆօզս-ձագուրն անուն, այս տարի գիրք մի հրատարակեց վերնագրեալ «Պետրոս Իշխան» (Պետրոս, ուսումնասիրութիւն ի պատմութիւն և յաւանդութիւն քրիստոնեական), յորում հեղինակըն վերստին նորոգապէս ի քննի կ'առնու. այն ամէն աւանդութիւններն՝ որք կը նային յառաքելութիւն Ս. Պետրոսի ի Հոռամէ և ի գործունէութիւն նորա անդ։ Հեղինակն անշուշտ կը ջանայ ապացուցանել այդ աւանդութեանց հաւաստութիւնն և ստուգութիւնն. ըստ իւր կարծեաց Հոռամէական եկեղեցին «միակ առաքելական հաստատութիւնն է՝ որ ունեցած է անընդհատ աւանդութիւն մի», անտես առնելով, զոր օրինակ. զԱնտիոք և զայլ բազմաթիւ Առաքելահաստատ եկեղեցիս։ — Զայլեայլ ծանօթ աւանդութիւնս յաղազս Աթոռոյն Պետրոսի, զորս յիշեալ գիտունն ի մէջ կը բերէ ի հաստատութիւն իւր կարծեաց, թէ՛ պէտ և բաւական զօրաւոր ապացոյցներ կը համարի՝ նա ինքն, սակայն և այնպէս իւր պատճառարանութիւնքն ինպաստ իւր առաջարկութեան, հակառակ ամենայն ճղանց և նրբահայեաց տեսութեանց, չէ՛ն հարկաւ հաւանեցուցիչ ամենայն իրօք. սմին իրի նոյն ինքն չէ՛ կարող պնդել թէ ըստ ամենայնի անվէճ և անհակառակելի փաստս կ'ընծային. հետեարար պարտ է ասել թէ յիշեալ աւանդութիւնի ո՛չ իբրեւ վճռաձեւապէս սոյոց պատմական խոռոչիւնի ընդունելի են։ Վասն այսորիկ իսկ հեղինակին երբեքացութիւնք ակներեւ անորոշ և յերկուական կը մնան։ Զի իւր մանրախոյզ հետազօտութեանց վերջնական արդիւնքն է — և այս իսկ է կարեորն և առանձինն մտադրութեան արժանին — հաւանականութիւն մի, թէ և յոյժ զօրաւոր,

(*) Ո՛րչափ հեռի էր Ս. Պետրոսի յաւանդութեան ինքն գիւնքն «Իշխան Առաքելոց» անուանելոյ. որպիսի՝ համեստութեամբ կը գրէ առ երեցունս «Իբրեւ երկնցիկ» աղաչելով և յորդորելով և որ ի կարգին. տե՛ս Ա. Պետր. Ե. 1-4: